

Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Eğitim Tarihinin Önemli Halkalarından Tuhfe-i Vehbî'ye Dair Bazı Tespitler

Some Observations on Tuhfe-i Vehbi, One of the Important Links in the History of Ottoman Education, in the Light of Archival Documents

Doç. Dr. Seyit YAVUZ

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye.

seyit.yavuz@erzurum.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5797-5963

Makale Türü:

ARAŞTIRMA

Gönderilme Tarihi:

5 Ocak 2026

Kabul Tarihi:

25 Ocak 2026

Öz

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitim öğretime her zaman büyük bir özen göstermiş, medrese ve mekteplerin işleyişiyle yakından ilgilenmiştir. Bu medreselerde yetişen birçok insan devlet memuru, bürokrat, şeyhülislâm derecesine kadar yükselmiştir. Devletin geleceğiyle ilgili kararların alımında padişah ile fikir alışverişi yapabilecek seviyelere yükselen bu görevliler, yalnızca padişaha yakın konumda görev almamışlar; aynı zamanda memleketin uzak coğrafyalarına da gönderilerek devleti temsil etmişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde eğitimin her zaman olduğu gibi öncelikle aile içinde başladığını; bunu takiben de genellikle 4-6 yaşına gelen çocukların sıbyan veya mahalle mekteplerine gönderildiğini belirtmek gerekir. Bir uğur getirdiğine inanıldığı için de 4 yaş 4 ay 4 günlük çocuklar sıbyan mekteplerine gönderilmiş; burada öncelikle temel dinî bilgiler, elif-ba ve ardından Kur'an-ı Kerim'i okuma üzerine eğitim alan çocuklar bilhassa Arapça ya da Farsça gibi ikinci dil öğrenimi için de manzum sözlükleri okumuş/ezberlemişlerdir. Osmanlı eğitim hayatında manzum sözlük denildiğinde akla ilk gelen de kazandığı şöhret ve itibar ile *Tuhfe-i Şâhidî* olmuştur.

Tuhfe-i Şâhidî, Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede tarafından 16. yüzyılda kaleme alınmış Farsça-Türkçe sözlüklerden biridir. Yazıldığı yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sıbyan mekteplerinde ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulan bu sözlük, *Tuhfe-i Vehbî* kaleme alınana kadar bu şöhretini sürdürmüştür. *Tuhfe-i Vehbî* 18. yüzyılda Sünbülzâde Vehbî tarafından yazılmış bir diğer Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Sünbülzâde Vehbî bu manzum sözlüğü İran'a resmî bir görevle gönderildikten sonra te'lif etmiştir. İran'ın İsfahan, Şiraz, Nihavend gibi pek çok bölgesine giden şair, burada tanıştığı pek çok şairden elde ettiği bilgileri de kullanmak istediği için böyle bir sözlük kaleme almıştır. Bu yazı, *Tuhfe-i Vehbî*'nin XIX. yüzyıl sonlarında ahlâkî sebeplerle bazı teftiş komisyonları tarafından denetime tâbi tutulmasının nedenlerini ve sonuçlarını arşiv belgeleri ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı'da Eğitim, Sıbyan Mektepleri, Sünbülzâde Vehbî, Manzum Sözlük, *Tuhfe-i Vehbî*.

Abstract

From its very foundation, the Ottoman Empire always attached great importance to education and instruction, and closely supervised the functioning of madrasas and schools. Many individuals trained in these madrasas rose to positions such as state officials, bureaucrats, and even to the rank of Shaykh al-Islam. These officials, who attained a level at which they could exchange views with the sultan on decisions concerning the future of the state, did not merely serve in positions close to the sultan; they were also dispatched to distant regions of the realm to represent the state.

As was always the case in the Ottoman period, education began primarily within the family; subsequently, children who generally reached the age of four to six were sent to a primary schools (sıbyan or neighborhood schools). Since it was believed to bring good fortune, children who were four years, four months, and four days old were sent to a primary schools. There, after receiving instruction primarily in basic religious knowledge and the alif-ba, followed by learning to read the Qur'an, children—especially for the purpose of acquiring a second language such as Arabic or Persian—read and memorized verse dictionaries. In the context of Ottoman educational life, when a verse dictionary is mentioned, the first work that comes to mind due to its fame and prestige is Tuhfe-i Şahidi.

Tuhfe-i Şahidi is one of the Persian-Turkish dictionaries written in verse, composed in the sixteenth century by İbrahim Şahidi from Mugla. From the century in which it was written until the nineteenth century, this dictionary was used as a textbook in primary schools and high/grammar schools, maintaining its renown until the composition of Tuhfe-i Vehbi. Tuhfe-i Vehbi is another Persian-Turkish verse dictionary, written in the eighteenth century by Sümbülzade Vehbi. Sümbülzade Vehbi composed this verse dictionary after being sent to Iran on an official assignment. The poet traveled to many regions of Iran, such as Isfahan, Shiraz, and Nihavand, and, wishing to make use of the knowledge he acquired from numerous poets he encountered there, decided to compile such a dictionary. This article aims to examine, in the light of archival documents, the reasons for and consequences of the inspection of Tuhfe-i Vehbi by certain inspection commissions in the late nineteenth century on moral grounds.

Keywords: Education in Ottoman Empire, Primary Schools, Sümbülzade Vehbi, Verse Dictionary, Tuhfe-i Vehbi.

.....

Giriş

Osmanlı Devleti, yaklaşık altı asır boyunca hükmettiği topraklarda varlığını sürdürebilmek için başta yönetim, hukuk ve siyaset olmak üzere pek çok alanda sağlam bir zemin oluşturmaya çalışmış; zaman zaman aksaklıklar yaşansa da uzun varlığını bu sağlam zemin sayesinde korumayı başarmıştır. Devlete bağlı olan tebaanın kendini geliştirmesi ve Osmanlı Devleti'nin farklı teşkilatlarında istihdam edilmesi için de bilhassa eğitim hayatına büyük önem verilmiştir. İznik ve İzmit başta olmak üzere zaman zaman başkentin değişimine de bağlı olarak İstanbul, Bursa, Edirne, Sivas, Diyarbakır, Erzurum ve Amasya gibi şehirlerde pek çok medrese inşa edilmesi, Osmanlı ilmi yapısının merkezden taşraya doğru yayılmasını sağlamıştır. Eğitim-öğretimin hiyerarşik bir şekilde ve muayyen usullerle yürütüldüğü medreselerle birlikte zikredilmesi gereken bir diğer yapı ise daha çok sıbyan mektebi olarak adlandırılan fakat taş mektep veya mahalle mektebi de denilen yapılarıdır. Abbâsiler devrinde “küttâb” adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular'da “sıbyan mektebi” denildiği ve Osmanlılar'da da bu ismin kullanıldığı belirtilir. Osmanlılar zamanla bu tip mektepleri “dârü'ttâ'lim, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi adlarla da anmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına “muallim”, yardımcılarına “kalfa” (halife) denilmiştir. Osmanlılar'da XIX. yüzyılda mektep kelimesi bütün öğretim kurumlarını içine alacak bir genişlik kazanmış, hatta fakültelerin adında bile yer almıştır (Baltacı, 2004: 6).

Osmanlı devrinde genellikle mahallelerdeki cami veya mescitlerin hemen yanına inşa edilen bu mekteplerde talebelere daha çok ilk dinî bilgilerin öğretimi amaçlanmıştır. Bu mekteplerin esas gayesi İslâm dininin âdâb ve erkânını, bu cümleden olmak üzere Kur'ân okumayı, yazı yazmayı, namaz kılmayı ve ilmihâl bilgilerini öğretmekti (Kara&Birinci, 2017: 23). Bununla beraber Arapça ve Farsçanın basit gramer kuralları ile bu dildeki birçok kelimenin Türkçe karşılıkları kazandırılmaya özen gösterilmiştir. Bu dillerin öğretimi için de daha çok manzum sözlüklere müracaat edilmiştir. Manzum sözlüklerin hem nazmen kaleme alınmaları hem de aruz ölçüsüyle yazılmaları okuyanların ezberleyebilmelerini daha da kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple sıbyân veya müptedî biçiminde de anılan çocuklar hangi dili öğreneceklerse o dilde yazılmış manzum sözlüklerin bu çocuklara ezberletilmesine gayret edilmiştir. Osmanlı devrinde bir eserin daha kolay ezberlenmesini sağlamanın en önemli vasıtalarından biri hiç şüphesiz aruz ve müzikalitedir. Aruz vezniyle kaleme alınan manzum sözlüklerin sıbyan mekteplerinde bu amaçla kullanılması da gayet makul ve mantıklı görünmektedir. Farklı dönemlerde bazı mensur eserlerin nazma çekilmesinin sebepleri altında da o eserin daha kolay ezberlenmesini sağlamak düşüncesi yatmaktadır.

Sıbyan mekteplerinde birçok farklı dilin basit gramer kurallarını ve kelimelerini öğretmek amacıyla kaleme alınmış mezkûr manzum sözlüklerden biri de Sünbülzâde Vehbî'ye aittir. Sünbülzâde Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbî ismiyle nazmettiği bu eser, belki şairin kendisinin dahi beklemediği kadar itibar görmüş; tabir caizse Tuhfe-i Şâhidî'nin tahtını salılamıştır. Çünkü o güne kadar mekteplerde Farsça öğretiminin ilk aşamasında sıklıkla kullanılan ve meşhur olan sözlük Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin yazdığı Tuhfe-i Şâhidî isimli sözlüktü. Fakat Tuhfe-i Vehbî yazıldıktan sonra sıbyan mekteplerinde daha sık kullanılır hâle gelmiştir. Tuhfe-i Vehbî'nin neden asırlar sonra böyle bir şöhret kazanmış olduğu farklı saiklerle açıklanabilir. Ömer Faruk Akün'ün bu konu hakkındaki yorumu ve tespiti son derece dikkate değer görünmektedir. Müellifin kelimeleri kolayca hatırd tutacak tarzda sıralayıp kafiyeleştirmedeki başarısı, esere büyük ve süratli bir rağbet temin ederek, kendisine kadar bu sahada muteber kitap olarak elde dolaşan Şâhidî'nin Tuhfe'si ile birlikte diğer manzum lügatleri itibardan düşürmüş ve yarım asır öncesine kadar medrese ve rüştiyelerde Farsça tedrisatta talebeye ezberlettirilen klasik bir kitap seviyesine yükselmiştir. Muhtelif Farsça kelimelere, müellifin İran'da müşahade ettiği, bizdekilere nazaran farklı ve aynı zamanda lügatlere geçmemiş hususi manalarını da göstermesi Tuhfe'nin bilhassa belirtmeğe değer tarafıdır (Akün, 1979: 241).

Tuhfe-i Vehbî kazandığı bu itibara ve ders kitabı olarak sıbyan mekteplerindeki sık kullanımına da bağlı olarak birçok kez basılmıştır. Seyfettin Özege'nin aktardıklarına göre ilki 1798 tarihinde olmak üzere bazıları tarihsiz altmışa yakın baskısı yapılmıştır (Özege, 1977: 1877). Osmanlı Devleti'nde bir eserin böyle hatırı sayılır derecede rağbet görmesinin temel sebeplerinden biri o eserin mescit, mektep ya da konak gibi yerlerde sıklıkla okunmuş/okutulmuş olmasıdır. Bu cümleden olmak üzere elif-balar, mevlid metinleri, karabaş cüzleri zikredilebilecek eserler arasındadır. Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Sübha-yı Sıbyân ve benzeri sözlükler de mekteplerde okutulduğu için yazma veya matbu nüshalarına sıklıkla rastlanan eserler arasındadır. Günümüzde dahi kütüphane kataloglarında rastgele yapılacak bir tarama ile ismi anılan manzum sözlüklerin onlarca nüshası ile karşılaşmak mümkündür.

1. Tuhfe-i Vehbî

Sünbülzâde Vehbî tarafından kaleme alınan Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. İbrahim Şâhidî'nin tuhfesinden sonra kısa sürede en çok itibar gören manzum sözlüklerden biri olmuştur. Tuhfe-i Vehbî toplamı 881 beyittir. Başta 93 beyitlik mesnevi tarzında, yazar hakkında ve sözlüğün düzeni ve içeriği konusunda bilgilerin verildiği bir ön söz yer alır. Sözlük kısmı beyit sayısı 7 ile 16 arasında değişen 57 kıt'a ve ıstılâhât-ı Acem başlıklı 201 beyitlik mesneviden oluşur. Sonra da 5 beyitlik bir tarih kıt'ası yazılmıştır. Kıt'alar kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlüğün 6 beyitlik 11. kıt'ası da yine mesnevi tarzındadır. (Öz, 2010: 248).

Diğer pek çok manzum sözlükte olduğu gibi Tuhfe-i Vehbî için de hazırlanmış bazı şerh, alfabetik tertip, fihrist, nazi-re ve tazmin türünde eseler bulunmaktadır. Bu tür eserlerin kaleme alınmasındaki asıl amaç yine medrese veya mektep talebelerinin Tuhfe-i Vehbî'de aradıkları mevzuları daha kolay bulabilmeleri veya Tuhfe-i Vehbî'de anlatımın az ya da muğlak kalan bölümlerinin şerhlerle daha iyi anlaşılmasını ve daha geniş bilgiye ulaşılmasını sağlamaktır. Tuhfe-i Vehbî üzerine hazırlanan şerhlerden en hacimli Ahmet Hayâtî-yi Elbistânî'ye aittir. Şerhu Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi Lugati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye isimindeki bu şerh Sünbülzâde'nin tuhfesinden dokuz sene sonra kaleme alınmıştır. Bundan başka İstanbullu Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe Şerhi: Muntehab-ı Lebîb, Abdurrahman el-Fâzıl'ın Şerh-i Tuhfe-i Vehbî'si ve Hamdî isimli bir müellifin Şerh-i Tuhfe'si Tuhfe-i Vehbî üzerine yazılan diğer şerhlerdir.

2. Tuhfe-i Vehbî ile İlgili Bazı Arşiv Belgeleri

Manzum sözlükler ve bu sözlükler üzerine yapılan şerhlerle alakalı günümüze kadar onlarca çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda daha çok incelenen Arap harfli metinlerin transkripsiyonlu aktarımı ve incelemeleri üzerinde durulmuş, sözlüklerin hangi amaçlar için kaleme alındıkları sorgulanmış, Arapça veya Farsça öğrenimindeki faydaları ve gördükleri rağbet ele alınmıştır. Fakat bu yazı, manzum sözlüklerin bugüne kadar yalnızca birkaç cümleyle geçirilmiş müstehcenlik konusuna dair değerlendirmeleri ele alacaktır. Bu sebeple manzum sözlüklerin ahlâkî yönden uygun olup olmadığı indî bir yaklaşımın ötesinde müspet gerekçelerle ve belgelerle ortaya koyulacaktır. Manzum sözlüklerin bazı bölümlerinin henüz 4-6 yaş seviyesindeki çocuklar için okutulup okutulmayacağı veya bu yaş grubunun eğitim-öğretimi için uygun olup olmadığı yönünde bazı düşünce ve görüşler ileri sürülmüş; bunlardan dolayı da bu sözlüklerin bazı bölümlerinde müstehcen ifadelerin bulunduğu dile getirilmiştir.

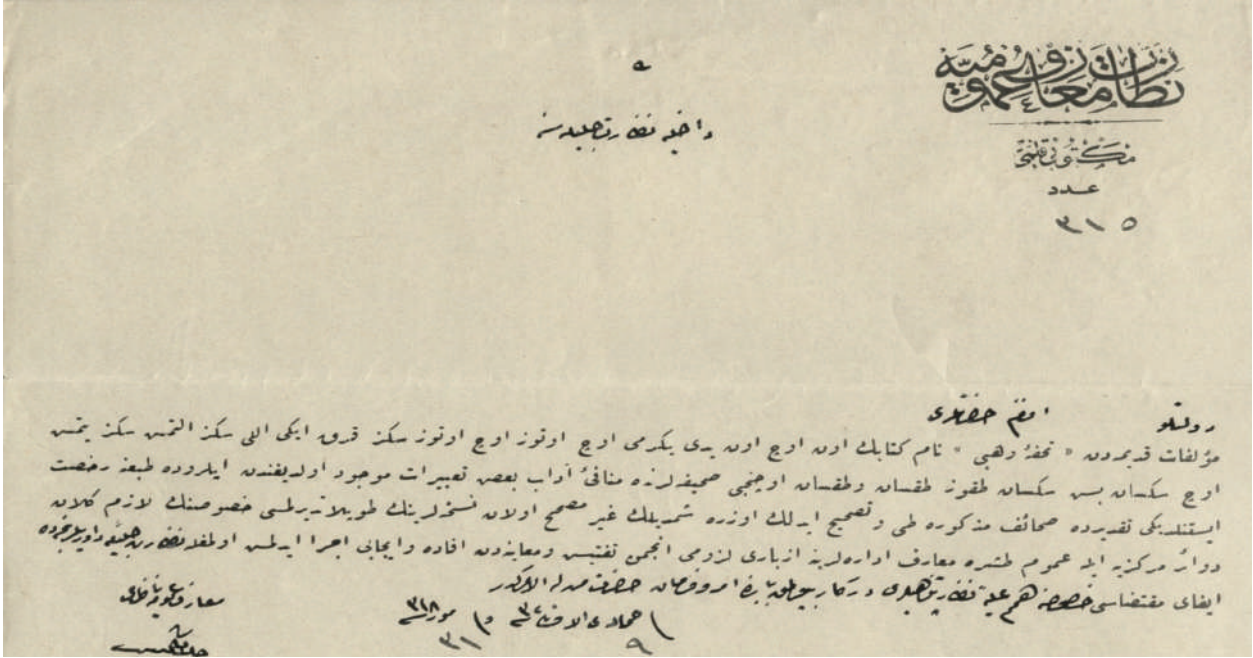
Her şeyden önce bu metinlerin nihayetinde birer sözlük oldukları muhakkak akılda tutulmalıdır. Bu metinlerin birer sözlük olması gerçeğinden hareketle günlük dilde kullanılan her türlü kelimenin bu metinlerde zikredilmesinin gayet tabii olduğu açıktır. Ancak bu kelime veya ibarelerin okutulduğu yaş grubu için uygun olup olmadığı; hangi bölümlerin okutulup hangi bölümlerin daha ileriki yaşlarda takip edilmesi gerektiği sorgulanması ve üzerinde düşünülmesi gereken mevzulardandır. Günümüz eğitim-öğretim anlayışıyla dahi bazı ibarelerin 4-6 hatta belki biraz daha ileri yaş seviyesindeki çocukların öğrenebilmesi için pek de makul olmadığı görüşünü belirtmek gerekir. Zira bu sebeple olsa gerektir ki yukarıda zikredilen şarihler Tuhfe-i Vehbî için kaleme aldıkları şerhlerde bilhassa eserin bazı beyit, mısra veya ibarelerin şerhinde ketum davranmakta; kimi zaman da “manası malumdur.” şeklinde kısa açıklama yaparak iktifa etmektedirler. Şarihlerin bu tutumlarında da muhakkak yukarıda bahsedilen hususun etkili olduğu dile getirilmelidir. Aslında şarihlerin bu yolu takip ederek tabir caizse Tuhfe-i Vehbî'nin ilgili kısımlarına dolaylı da olsa bir sansür uyguladıkları ileri sürülebilir. Şarihlerin meşruh eserdeki bazı kelime veya kavramları örtmeye çalıştıkları bu usul, doğrudan olmasa da dolaylı bir sansür yolunu şerh vasıtasıyla tercih ettiklerini gösterir. Şarihlerin bu tutumlarını bugün ahlâkî veya pedagojik sansür tabirleriyle karşılamak yanlış olmasa gerektir.

Tuhfe-i Vehbî ile ilgili farklı kurumlara yazılan arşiv belgeleri, şarihlerin bu tutumlarının yersiz veya gereksiz olmadığını kanıtlar niteliktedir. Zira dönemin Maârif-i Umûmiye Nâzırı Mehmet Celâlüddîn'in imzasıyla Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen aşağıdaki 13 Eylül 1902 tarihli belgede “kadim eserlerden olan Tuhfe-i Vehbî'nin belirtilen sayfalarında ahlâka aykırı bazı ibarelerin bulunduğu, eserin ileride tekrar basımına müsaade istendiği takdirde zikredilen sayfaların çıkartılması veya düzeltilmesi şartıyla, şimdilik düzenlenmemiş nüshalarının toplattırılması gerektiğinin teftiş ve inceleme heyeti tarafından bildirildiği ve gereğinin yapıldığı” aktarılır. Bilindiği gibi matbaa Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlandıktan sonra matbaada basılacak kitapların gözden geçirilmesi için farklı dönemlerde farklı heyetler veya komisyonlar oluşturulmuştur. Bu heyet veya komisyonlar matbaada basılacak kitaplara ruhsat vermeden evvel, çerçevesi belirlenmiş bazı hususları göz önünde bulundurarak tetkik ederdi. Bu tetkikten sonra eserin basımına izin verilir veya problemli/sıkıntılı olduğu düşünülen kısımlar düzeltilmek suretiyle yazarına iade edilirdi. Bilhassa Abdülhamit döneminde birçok kitaba sansür uygulandığı, birçok kitabın toplattırıldığı arşivdeki kayıtlardan hareketle rahatlıkla ifade edilebilir. Söz konusu belge ve bu belgenin Latin harflerine aktarımı aşağıdaki şekildedir:

¹ Bu şerhle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Özlem Şahin, Ahmed Hayâtî Efendi'nin Şerhu Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi Lugati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye İsimli Tuhfe-i Vehbî Şerhi, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 2022.

² Bu şerhlerle ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için bk. Seyit Yavuz, Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-yi Vehbî Şerhi: Muntehab-ı Lebîb (İnceleme-Metin), *Fenomen Yay.*, Erzurum 2024.

³ II. Abdülhamit devrinde yoğun bir şekilde karşılaşılan sansür uygulamalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007.

Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye

Mektûbî Kalemi
Aded
315

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Müellefât-ı kadîmeden Tuhfe-i Vehbî nâm kitâbın 13,17,23,33,38,42,58,68,73,85,89,90 ve 93. sahîfelerinde münâfî-i âdâb bazı tabîrât mevcûd olduğundan ileride tab'ına ruhsat istenildiği taktîrde sahâif-i mezkûre tayy ve tashîh edilmek üzere şimdilik gayr-ı musahhih olan nüshalarının toplatdırılması husûsunun lâzım gelen devâir-i merkeziyye ile umûm taşra maârif idârelerine izbârî lüzûmu encûmen-i teftîş ve muâyeneden ifâde ve icâbı icrâ edilmiş olmakla nezâret-i celîle-i dâverîlerince de ifâ-yı muktezâsı husûsuna himem-i aliyye-i nezâret-penâhileri derkâr buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men le-hül-emrindir.

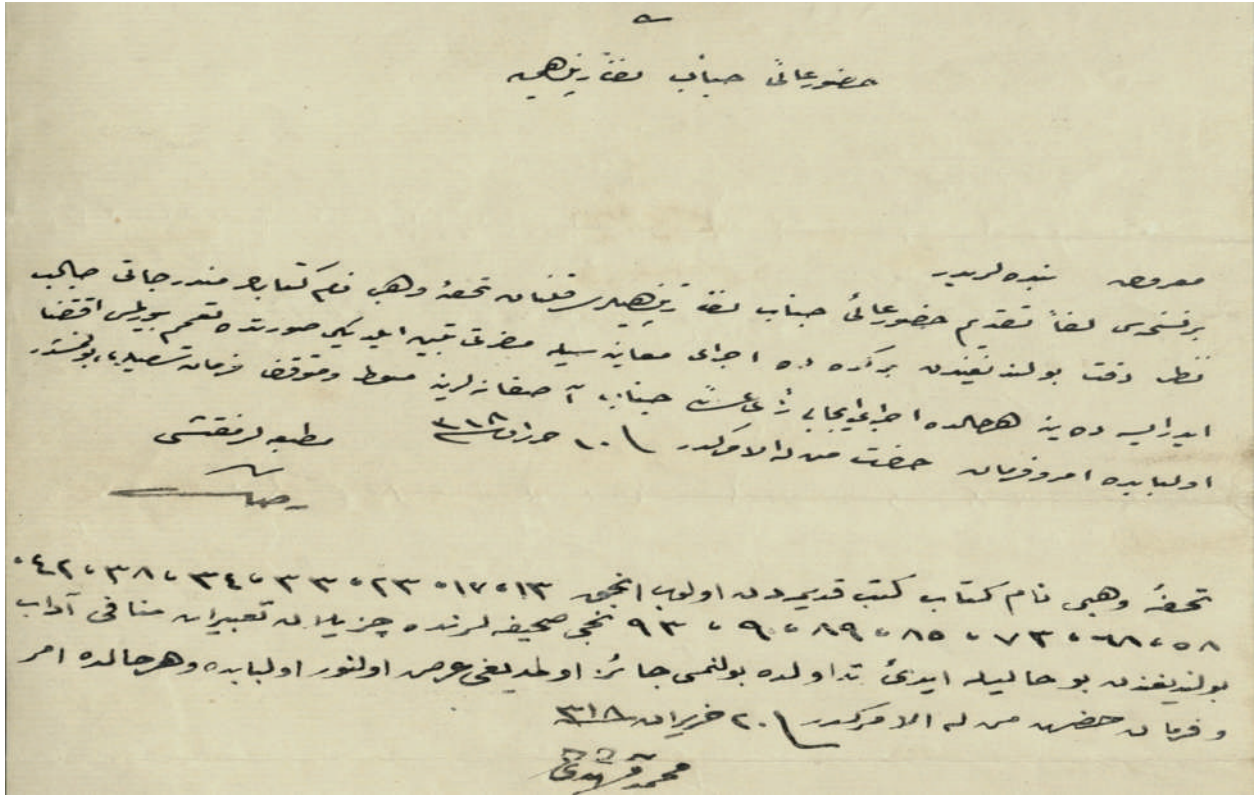
Maârif-i Umûmiye Nâzırı
Celâlüddîn Paşa

9 Cemâziye'l-âhir sene 1320 ve 1 Ağustos 318

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla teftiş ve inceleme komisyonu *Tuhfe-i Vehbî*'nin bir nüshasını incelemiş; bazı sayfalarında bulunan ibarelere dikkat çekerek bu ibarelerin kaldırılması- nı veya düzeltilmesini talep etmiştir. Bugün teftiş heyetinin incelediği bu nüsha ele geçmiş olsa kuvvetle muhtemel teftiş heyetinin işaret ettiği ifadeler/mısralar/beyitler görülecektir.

Aynı belgeyle alakalı olan ve matbaalar müfettişi Rızâ Efendi'nin imzasıyla yazılan aşağıdaki belgede ise *Tuhfe-i Vehbî*'nin yeniden incelenmek üzere inceleme komisyonuna

gönderilmesi, yapılacak inceleme neticesinde zararlı bölümlerin ortaya çıkarılması hâlinde nihai kararın da bu inceleme sonucunda verilmesi bildirilmiş; Mehmed Mehdi imzasıyla cevaben gönderilen yazıda ise zararlı ifadelerin üstünün çizildiği; kitabın her ne kadar kadim bir eser olsa da bu şekilde dolaşımda bulunamayacağı sonucuna varılmıştır. Doğal olarak yukarıdaki resmî kararın bu tarihte yapılan inceleme ve tetkikten sonra alınıp gerekli yerlere bildirildiği anlaşılmaktadır. Belgenin aslı ve Latin harflerine aktarımı şöyledir:

Huzûr-ı Âli Cenâb-ı Nezâret-penâhiye

Ma'rûz-ı bendeleridir

Bir nüshası leffen takdîm-i huzûr-ı âli-cenâb-ı nezâret-penâhîleri kılınan *Tuhfe-i Vehbî* nâm kitâbın mündericâtı câlib-i nazar-ı dikkat bulunduğundan bir kere de icrâ-yı muâyenesiyle mazarratı tebeyyün eylediği sûrette tamîm buyurulması iktizâ ederse de yine her hâlde icrâ-yı icâbı re'y-i uhde-i cenâb-ı âsâfânelerinefermân-ı sâmilere bulunmuştur ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 10 hazîrân 1318

Matbaalar müfettişi

Rızâ

Tuhfe-i Vehbî nâm kitâb kütüb-i kadîmeden olup ancak 13,17,23,33,34,38,46,58,68,73,85,89,90,93.sahifelerinde çizilen tabirât münâfi-i âdâb bulunduğundan bu hâliyle eydî-i tedâvülde bulunması câiz olmadığı arz olunur ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 20 Hazîrân 1318

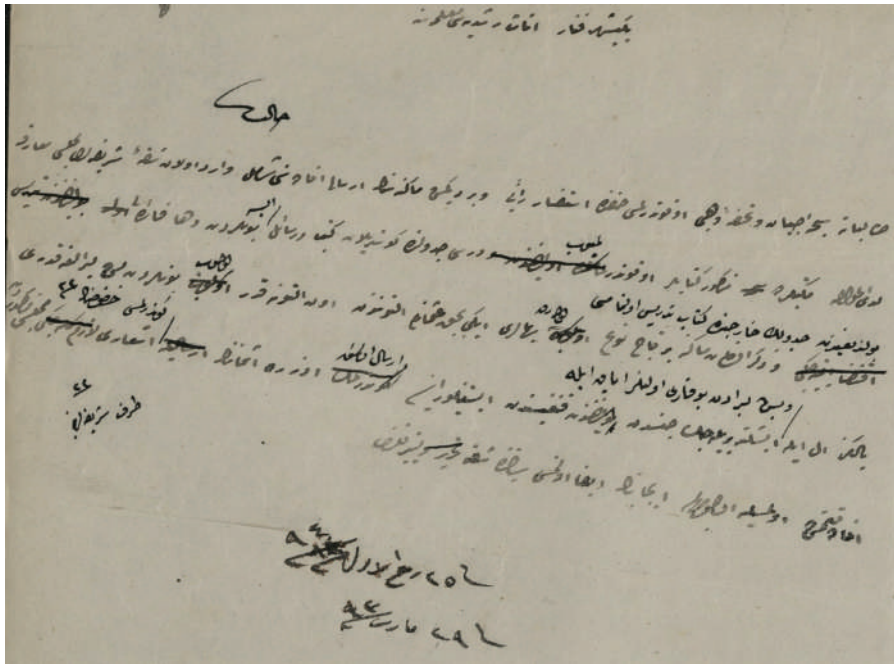
Mehmed Mehdi

Belgelerden açıkça anlaşılan bazı hususlardan biri *Tuhfe-i Şâhidî*'den sonra beklenmedik bir derecede rağbet gören *Tuhfe-i Vehbî*'nin mündericâtı ile ilgili problemli bölümler bulunduğudur. Yukarıda da kısmen temas edildiği üzere bu bölümler aslında bir sözlükte bulunması yadırganmayacak olan vücuttaki organ isimleri, kullanıldığı yer veya bağlama göre hakaret olarak değerlendirilebilecek ifadeler ve benzerleridir. Hâl böyle iken mezkûr eserle ilgili doğrudan “ahlâka aykırıdır.” şeklinde yapılan değerlendirmelerin biraz da II.Abdülhamit devrindeki baskıcı yönetimden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmek gerekir. Zira bu yazışmaların yapıldığı 1902 tarihine kadar çeşitli dönemlerde 58 kez basılan eser, bu tarihten sonra 1909 tarihinde yalnızca bir kere basılmıştır. Bu durum da eserin yazışmalardan sonra uzun denilebilecek bir süre hiç basılmadığını; II.Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle bir kere de olsa yeniden basıldığını ortaya koymaktadır.

Tuhfe-i Vehbî'nin medresede okunmaması yönünde ifadeler içeren son arşiv belgesi ise Maârif Mektûbî kaleminden

Yenişehir Fenâr İnâs Rüştîyesi muallimesine hitaben 29 Mart 1878 tarihinde yazılan belgedir. Rüştîye muallimesinin Maârif Vekâleti'ne bu kitapların okutulup okutulmamasına dair sual ile bir dikiş makinesi talebine dair dilekçe yazdığı; vekâletin de bu dilekçeye istinaden *Subha-yı Sıbyân* ve *Tuhfe-i Vehbî*'nin daha evvel talebelere okutturulduğunu; ancak artık zikredilen kitapların okutturulmadığı ve ders programında bunların yerine daha faydalı kitapların yer aldığını belirtmiştir. Bundan dolayı da ders cetveli dışındaki kitap ve risalelerden başka kitap okutturulmaması gerektiği muallimeye bildirilmiştir. Bu belgeler, yukarıdaki belgelerden yaklaşık 24 sene önce yazılmışlardır. Bu dahi *Tuhfe-i Vehbî*'nin yavaş yavaş medreselerden/mekteplerden çekildiğini gösterir. Fenâr Rüştîyesinin bir kız mektebi okulu olmasının da alınan kararda etkili olduğunu düşünmek gerekir.

Söz konusu belgenin aslı ve Latin harflerine aktarımı aşağıdaki gibidir:

Tâlibâna *Subha-yı Sıbyân* ve *Tuhfe-i Vehbî* okutturulması hakkında istifsâr-ı re'yi ve bir dikiş makinesinin irsâli ifadesini şâmil-i vârid olan şukka-ı şerifelerin meclis-i maârifede lede'l-havâle mekteplerde mezkûr kitaplar okutturulmayıp ders cetvelinde gösterilen kütüp ve resâil ise bunlardan daha faydalı bulunduğundan cetvelin hâricinde kitap tedrîs olmaması ve zikir olunan makine birkaç nev bahâları iki buçuk Osmanlı altundan on altına kadar olup bunlardan beş lirahığa kadarı yalnız el ile ve beş liradan yukarı olanları ayak ile işlettirilecek cinsten hangisinden istenilir ise irsâl olmak üzere esmânının gönderilmesi hususunun taraf-ı şerifelerine iş'ârı meclis-i mezkûrdan ifade kılınmış olmasıyla icâbına ifâ olunması siyâkında şukka tesyîr kılındı.

Fî 25 Rebiyyü'l-Evvel sene [12]94

29 Mart sene [12]93

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı eğitim hayatında uzun bir süre kullanılan ve mühim bir boşluğu doldurmuş *Tuhfe-i Vehbî*'yi bazı arşiv belgelerinden yararlanarak yeniden ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Değerlendirme neticesinde Sümbülzâde Vehbî tarafından kaleme alınan eserin sadece bir manzum sözlük olmadığı; aynı zamanda devrin pedagojik anlayışı, ahlâkî algısı ve resmî eğitim politikalarıyla da doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. *Tuhfe-i Vehbî*'nin sıbyan mekteplerinde ve rüştiyelerde yaygın biçimde okutulması, eserin dil öğretimindeki işlevselliğini ortaya koyarken, bilhassa XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren esere yönelik eleştiriler ve kısıtlamalar, Osmanlı eğitim sisteminde yaşanan zihniyet değişikliğini de gözler

önüne sermektedir.

Arşiv belgelerinde yer alan resmî yazışmalar, eserin bazı bölümlerinin ahlâkî gerekçelerle sakıncalı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple yalnızca Tuhfe-i Vehbî'ye mahsus olmayıp dönemin pek çok klasik metnini de içine alan daha geniş bir denetim mekanizmasının çeşitli teftiş komisyonlarınca yürütüldüğü görülmektedir. Netice itibarıyla bu çalışma, *Tuhfe-i Vehbî*'nin Osmanlı eğitim tarihinde geçirdiği dönüşümü arşiv belgeleri temelinde ortaya koymakta; manzum sözlüklerin eğitimdeki yeri, sınırları ve zamanla değişen ve dönüşen algısı üzerine yürütülecek yeni çalışmalara da zemin hazırlamaktadır.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk (1979); İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati, İstanbul: MEB Yayınları, C. 11.
- Cahit, Baltacı (2004); "Mektep", İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 29.
- Demirel, Fatmagül (2007); II. Abdülhamit Döneminde Sansür, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kara, İsmail; Birinci, Ali (2017); Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar-Tetkikler, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öz, Yusuf; Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, Ankara: TDK Yayınları, 2010.
- Özege, Seyfettin (1977), Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, C. 4.
- Şahin, Özlem (2022); "Ahmed Hayâtî Efendi'nin Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî Lugati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye İsimli Tuhfe-i Vehbî Şerhi", Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 8/4.
- Yavuz, Seyit (2024); Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-yi Vehbî Şerhi: Mütehab-ı Lebîb (İnceleme-Metin), Erzurum: Fenomen Yayınları.